

آموزش محیط‌زیست، پیش‌نیاز توسعه گردشگری پایدار در روستاهای ساحلی-دریایی

امیرعلی برومند

دانشجوی کارشناسی علوم و مهندسی محیط‌زیست، گروه محیط‌زیست، دانشکده منابع طبیعی و محیط‌زیست، دانشگاه فردوسی مشهد

چکیده

تمهید راهبردهای حفاظتی و حمایتی تحت مدیریت مسئولانه و خردمندانه قرار گیرد. شواهد موجود حاکی از فقدان الگوی مناسب و مدون آموزش محیط‌زیست در برنامه‌ریزی و مدیریت توسعه گردشگری پایدار مناطق ساحلی-دریایی است. بنابراین پژوهش حاضر با هدف گفتمان‌سازی لزوم ارائه آموزش محیط‌زیست برای توسعه گردشگری پایدار در این مناطق با رویکرد مرور اسناد و به روش مطالعات کتابخانه‌ای صورت گرفته است. یافته‌های پژوهش حاکی از آن است که ارائه آموزش محیط‌زیست به تمام گروه‌های گردوار در حوزه گردشگری از جمله بومیان، پیمانکاران، سرمایه‌گذاران و گردشگران پیش‌نیاز توسعه پایدار این کاربری در مناطق ساحلی-دریایی است. در پایان پیشنهاداتی به سیاست‌گذاران، مدیران و برنامه‌ریزان ارائه شده است.

مناطق ساحلی-دریایی به سبب موقعیت ویژه محیط‌زیستی و طیف متنوع عملکردهای بوم‌شناختی از جمله میزبانی از جمعیت‌های فراوان و متنوع جانوران و گیاهان، مولفه‌های منحصر به فرد توپوگرافیک، زمین‌شناسی، خاک‌شناسی و اقلیم‌شناسی، به صورت توانان از وضعیت اکوسیستم خشکی و دریا تأثیرپذیری داشته و به همین دلیل از منظر مدیریت و برنامه‌ریزی محیط‌زیست، مناطقی غنی، حساس و شکننده محسوب می‌شوند. این مناطق در کنار خصیصه‌های قابل توجه طبیعی، با دارا بودن خصوصیات فرهنگی، تاریخی، اجتماعی، هنری و سنتی محلی منحصر به فرد از دیرباز از مهم‌ترین کاندیده‌های طرح‌های توسعه کاربری گردشگری به شمار می‌رفتند. گسترش فعالیت‌های تفریحی و فراهم ساختن زیرساخت‌های ضروری آن باید به دور از رویکرد گردشگری انبوه و با

واژگان کلیدی: آموزش محیط‌زیست، توسعه پایدار، گردشگری مسئولانه، گردشگری پایدار، مناطق ساحلی-دریایی، حفاظت محیط‌زیست

مقدمه

دریایی که بسیاری از اکوسیستم‌های تالابی را نیز تغذیه و حمایت می‌کنند، بسیاری از این اکوسیستم‌های غنی که در پشتیبانی اقتصادی از جوامع محلی، تصفیه آب و هوا، تولیدات بیولوژیک، حمایت از حیات‌وحش و حفاظت از ساحل‌ها نقش کلیدی ایفا می‌کنند، تخریب و آلوده شده و در معرض نابودی قرار می‌گیرند (مجنونیان، ۱۳۹۰؛ مجنونیان و همکاران، ۱۳۹۳؛ مجنونیان، ۱۳۹۷). با توجه به مرور نظری صورت گرفته در این پژوهش، نتایج نشان می‌دهد گردشگران برای کیفیت محیط‌زیست روستاهای ساحلی-دریایی اهمیت زیادی قائل هستند. حال پرسش اصلی این است که اگر گردشگران و سایر ذینفعان گردشگری ساحلی-دریایی طالب استمرار کیفیت محیط‌زیست در سایت‌های تفریحی هستند، پیش‌بایست آن چیست؟

با وجود مزایای بالقوه‌ی توسعه گردشگری پایدار در راستای احیای بوم‌شناختی، فقرزدایی و توانمندسازی جوامع بومی (برومند و طباطبایی یزدی، ۱۳۹۸)، امروزه همچنان عمده مراکز گردشگری ساحلی بدون مطالعات محیط‌زیستی و صرفاً براساس منافع اقتصادی احداث می‌شوند. ناهمواری‌های زمین‌شناسی، ویژگی‌های ریخت‌شناسی و فون و فلور طبیعی که به این مناطق جذابیت می‌بخشد و به کاهش مخاطرات طبیعی کمک می‌کند، بر ساختار و عملکرد اکوسیستم‌های طبیعی و معاش جوامع محلی تأثیر مثبت دارند اما اجرای پروژه‌های بدون مطالعه محیط‌زیستی و صرفاً با نگرش اقتصادی، بر روی تمام این مواهب اثر تخریبی می‌گذراند. همچنین بر اثر توسعه گردشگری انبوه در مناطق ساحلی-

آیا کیفیت محیط‌زیست در اولویت گردشگران قرار دارد؟

که به فعالیت‌های فرهنگی و محیط‌های طبیعی علاقه داشتند و گروه دوم گردشگران ملی بودند که سواحل را براساس میزان برخورداری از امکانات مطلوب‌تر، ترجیح می‌دادند. وارگاس-مارتینز و همکاران^۵ (۲۰۱۴) دریافته‌اند که گردشگران بین‌المللی در کانکون^۶، مکزیک، نگران کیفیت محیط‌زیست هستند و حاضرند برای اقدامات دوستدار محیط‌زیست، هزینه بپردازند. از یافته‌های مطالعات ذکر شده می‌توان نتیجه گرفت که گرچه ترجیحات گردشگران ساحلی بسیار متنوع است و در مکان‌های مختلف و با گذشت زمان تا حدودی تغییر می‌کند، اما در میان همه آن‌ها، زیبایی منظره، چشم‌انداز ساحلی و به طور کلی کیفیت محیط‌زیست طبیعی اولویت دارد. در نتیجه، برنامه برای حفاظت کارآمد از اکوسیستم‌های ساحلی، علاوه بر ضرورت ارزش ذاتی خود، لازمه و نیاز توسعه گردشگری در این مناطق است. بنابراین جهانگردی ساحلی غالباً به محیط‌های باکیفیت طبیعی متکی است، لذا هنگامی که اکوسیستم‌ها دچار افت کیفی و کارکردی شوند، جذابیتی که در وهله اول علاقه‌مندان به گردشگری را به آن مناطق می‌کشاند تبدیل به دافعه می‌شود. این موضوع نشان می‌دهد که چگونه سیاست‌های فعلی با هدف توسعه گردشگری انبوه با بهره‌برداری غیرمسئولانه می‌تواند ناپایدار و مقطعی باشد (فیشر، ۱۳۹۶).

منافع اقتصادی پایدار بپردازند (مجنونیان، ۱۳۹۰)، لذا در ادامه این مطالعه به بحث درباره اهمیت آموزش در حفظ و استمرار کیفیت محیط‌زیست طبیعی روستاهای ساحلی - دریایی پرداخته خواهد شد.

آموزش‌های لازم برای مشارکت ارائه شود. آموزش، رکن اصلی مشارکت‌های مردمی است و از این روی باید در تمام نظام‌های رسمی و غیررسمی تعلیم و تربیت کشور به عنوان اولویتی ضروری مورد توجه قرار گیرد (مجنونیان، ۱۳۹۰؛ مجنونیان و همکاران، ۱۳۹۳). در صورتی که مردم آموزش ببینند، به حقوق و وظایف خود واقف شوند و مورد مشورت نهادهای فرادست قرار گیرند، انگیزه‌ی پوییش و جنبش فعال اجتماعی، اقتصادی و محیط‌زیستی در آن‌ها دوچندان می‌شود و جامعه روستایی با توسعه همه‌جانبه به شرایطی مطلوب دست پیدا می‌کند (لاهیجانیان، ۱۳۹۸).

این پرسش که «آیا کیفیت محیط‌زیست در اولویت گردشگران قرار دارد؟» در کنار پرسش «آیا رویکرد گردشگری انبوه و بدون رعایت ملاحظات توسعه پایدار و حفاظت محیط‌زیست در مناطق ساحلی-دریایی می‌تواند استمرار داشته باشد؟» دو سوال کلیدی این بخش هستند. در پاسخ به این سوالات باید نگاهی به یافته‌های پژوهشگران در واگوی انگیزه‌ها و علل انتخاب مناطق ساحلی-دریایی توسط گردشگران انداخت. در سواحل شمالی لهستان، جاودرژاک^۱ (۲۰۰۴) دریافته که گردشگران ساحلی با انگیزه بهره‌مند شدن از هوای تازه، مناظر زیبا و تفریحات ساحلی، این مناطق را برای تعطیلات انتخاب می‌کنند. ویلیامز^۲ (۲۰۰۹) ترجیحات گردشگری را در پنج ساحل در کشورهای انگلستان، ایالات متحده آمریکا، مالت، ترکیه و اسپانیا ارزیابی کرد. نتایج این تحقیق نشان داد که از بین ۵۰ جنبه مورد بررسی، گردشگران بیشتر به کیفیت آب، ایمنی، تأسیسات، بستر مناسب و زیبایی منظره اهمیت می‌دهند. جورج و همکاران^۳ (۲۰۱۶) که میزان عرضه و تقاضای جاذبه‌های منطقه کارائیب را مورد تحلیل قرار دادند، دریافته‌اند گردشگران به دو عامل نور دلپذیر خورشید و نزدیکی به ساحل اولویت می‌دهند. اونوفری و نونس^۴ (۲۰۱۳) در مطالعه جهان‌شمول خود گردشگران را به دو گروه تقسیم کردند: دسته نخست عمدتاً گردشگران خارجی بودند

یکی از مهم‌ترین و پایه‌ای‌ترین اقدامات در برنامه‌ریزی و مدیریت محیط‌زیست، آموزش است. مردم روستاهای ساحلی-دریایی مادامی که آموزش نینندند از بسیاری از ارزش‌های نهفته در سرزمین‌های اجدادی خود غافلند و نخواهند توانست ضمن صیانت از داشته‌هایشان، به کسب

آموزش محیط‌زیست و توسعه گردشگری ساحلی

اگر چه به دلیل واقعیت‌های تلخ میدانی در وضعیت محیط‌زیست کشور، در دهه کنونی اکثر کارشناسان و سیاست‌گزاران را بر لزوم حفاظت از محیط‌زیست متفق القول کرده است، اما نحوه این حفاظت بایستی از حفاظت صرفاً فیزیکی از عرصه‌های ارزشمند طبیعی به حفاظت هوشمند مشارکتی تغییر یابد (کریشنارائو، ۱۳۹۴؛ کیس و همکاران، ۱۳۹۷؛ کیس و همکاران، ۱۳۹۲). در حقیقت مدیریت محیط‌زیست جهانی باید از این لحاظ، یک گذار پارادایمی را در مواجهه با موضوع حفاظت در پیش گیرد. این گذار ممکن نخواهد بود مگر رویکرد مدیریت از بالا به پایین به رویکردهای مردم بومی ختم شود و به آن‌ها

^۱ Jędrzejczak

^۲ Williams, A.T.

^۳ George, et al.

^۴ Onofri & Nunes

^۵ Vargas-Martínez et al.

^۶ Cancun

بحث و نتیجه‌گیری

توسعه گردشگری در روستاهای ساحلی-دریایی از یک سو به سبب جایگاه خاص اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی این مناطق و از سوی دیگر به دلیل طیف متنوع عملکردهای محیط‌زیستی از جمله میزبانی از تنوع زیستی غنی جانوری و گیاهی، ضمن جذابیت دائمی برای گردشگران باید همواره تحت مدیریت خردمندانه و پایش مستمر عملکرد مدیریتی از منظر توسعه پایدار و حفاظت محیط‌زیست قرار داشته باشند تا بتواند استمرار یابد.

امروزه در رویکردهای نوین توسعه روستایی از «ظرفیت‌سازی» به عنوان اصل اساسی پذیرش و اجرای برنامه‌ها یاد می‌شود و به منظور ارتقای ظرفیت‌های جامعه نیز بر آموزش و سایر فعالیت‌های مبتنی بر یاددهی-یادگیری از طریق آموزش‌های رسمی در نظام تعلیم و تربیت و آموزش‌های غیر رسمی در انجمن‌های مردم نهاد تأکید می‌گردد (محمدی و همکاران، ۱۳۹۶).

با نگاهی اجمالی به فعالیت‌های انسانی در دهه‌های اخیر تاکنون، این‌گونه به نظر می‌رسد که فعالیت‌ها و دست‌اندازی‌های نابجای انسانی در محیط‌زیست روستاهای ساحلی-دریایی، نظیر آنچه در نوار شمالی و جنوبی کشور شاهد آن هستیم، موجب بروز تغییرات و مشکلات اکولوژیکی بسیار زیاد و گاه‌آجا جبران‌ناپذیری شده که تداوم حیات اجتماعی، اقتصادی و محیط‌زیستی این روستاها را به مخاطره کشانده است. بسیاری از لحاظ دسترسی به منابع آبی و خاک حاصلخیز به ورشکستگی کشانده و آینده مردم آن‌ها را در هاله‌ای از ابهام برده است (مدی و خانی‌الموتی، ۱۳۹۸).

شواهد میدانی موجود بر فضای توسعه روستایی، حاکی از فقدان الگوی مناسب و مدون آموزش محیط‌زیست در برنامه‌ریزی و مدیریت توسعه گردشگری پایدار مناطق ساحلی-دریایی است. بنابراین پژوهش حاضر، گفتمان‌سازی را ابزاری برای تأکید بر لزوم ارائه آموزش محیط‌زیست برای توسعه گردشگری پایدار در مناطق روستایی ساحلی - دریایی قرار داد.

یافته‌های پژوهش حاکی از آن است که با توجه به در اولویت قرار داشتن کیفیت محیط‌زیست مناطق ساحلی-دریایی برای گردشگران، ارائه آموزش محیط‌زیست به تمام گروه‌های گردوار در حوزه گردشگری از جمله بومیان، پیمانکاران، سرمایه‌گذاران و گردشگران پیش‌بایست توسعه پایدار این کاربری در مناطق ساحلی-دریایی است. لذا به سیاست‌گذاران، مدیران و برنامه‌ریزان پیشنهاد می‌گردد:

۱- نهادهای مسئول حاکمیتی همچون سازمان حفاظت محیط‌زیست و سازمان جنگل‌ها، مراتع و آبخیزداری می‌توانند با برگزاری برنامه‌های مناسبی بومی، جشنواره‌ها و گردهمایی‌های محلی، ضمن توسعه

زمینه‌های جذب گردشگر، گردشگران و مردم روستایی را در معرض پیام‌های محیط‌زیستی قرار دهند تا این پیام‌ها در نظام‌ارزشی هر دو گروه میهمان و میزبان نهادینه شود. ۲- برای بسترسازی و تقویت مشارکت افراد بومی در حفاظت مستمر و پایدار، سازمان محیط زیست، دانشگاهیان و متخصصین ضمن انجام پژوهش و نگارش مقالات علمی به بافت سنتی- مذهبی روستاهای کشور، توجه نموده و با همکاری نزدیک با سازمان‌های فرادست مذهبی همچون ستاد اقامه نماز کشور به روحانیون، آموزش دهند تا از ظرفیت‌های دینی و مذهبی مساجد و نماز جمعه برای آگاهی بخشی و ترویج دانش، بینش و نگرش محیط‌زیستی و پایدار در مسیر توسعه گردشگری پایدار روستاها استفاده کنند.

۳- مدارس روستایی می‌توانند با برگزاری اردوهای طبیعت به تبیین ارزش واقعی خدمات ملموس و ناملموس منابع طبیعی برای کودکان و نسل جوان روستائیان کمک کنند و با تصحیح نگاه‌های غلط و سنتی، بینش علمی و اکوسیستمی به محیط‌زیست را به جای آن ترویج کنند. در این صورت نسل آگاه تربیت شده، خود اولین حامی و مروج گردشگری پایدار و دوستدار محیط‌زیست در مناطق بومی خواهد بود.

۴- دهیاری‌ها در روستاهای ساحلی-دریایی می‌توانند با تقویت و آموزش نیروهای داوطلب در قالب سازمان‌های مردم نهاد محیط‌زیستی (ENGOS)، که پتانسیل بالایی برای انجام فعالیت‌های ترویجی و آموزشی دارند (برومند و طباطبایی یزدی، ۱۳۹۸)، شکوفایی ظرفیت‌های بالقوه جوامع محلی روستایی در دستیابی به توسعه گردشگری پایدار را تسهیل کنند.

۵- جدا از آموزش در سایت‌ها و مناطق گردشگری به گردشگران (آموزش در مقصد) از طرق مختلف همچون توزیع بروشور؛ اکیدا پیشنهاد می‌گردد آموزش گردشگران از مبدا و در طول مسیرها نیز به روش‌های مختلف و خلاقانه همچون ترویج پیام‌های محیط‌زیستی در بلیوردهای جاده‌های بین شهری و روستایی استمرار یابد.

۶- همان‌طور که همه‌گیری ویروس کرونا به تمام نظام‌های آموزشی جهان ابعاد تازه‌ای از ظرفیت‌های آموزش مجازی را نشان داد، متخصصان محیط‌زیست نیز دریافتند که آموزش محیط‌زیست در فضای مجازی، ظرفیت مغفول در حوزه ترویج بینش پایداری بوده است. بنابراین باید از این ظرفیت با توجه به پتانسیل‌های شگرف آن در ارائه آموزه‌های محیط‌زیستی نهایت بهره را برای تئویر افکار تمام ذینفعان حوزه گردشگری روستایی برد.

منابع

۱. برومند، امیرعلی، طباطبایی یزدی، فاطمه. (۱۳۹۸)، الف). آموزش محیط‌زیستی در سازمان‌های غیردولتی محیط‌زیستی (ENGOها) بسترساز توسعه سرمایه‌های اجتماعی. دومین کنفرانس ملی علوم و مهندسی محیط‌زیست و توسعه پایدار. ۱-۵.
۲. برومند، امیرعلی، طباطبایی یزدی، فاطمه. (۱۳۹۸)، ب). جایگاه زنان در توسعه اکوتوریسم پایدار. زن و گردشگری روستایی، مجموعه مقالات همایش ملی زن و توسعه روستایی. ۳۵۰-۳۵۷.
۳. لاهیجانیان، اکرم الملوک. (۱۳۹۸). آموزش و مشارکت‌های مردمی در مدیریت محیط‌زیست. انتشارات دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم و تحقیقات. ۳۳۴.
۴. مجنونیان، هنریک. (۱۳۹۰). راهنمای انتخاب و تهیه طرح‌های مدیریت مناطق حفاظت‌شده ساحلی-دریایی. انتشارات سازمان حفاظت محیط‌زیست. ۲۹۵.
۵. مجنونیان، هنریک. (۱۳۹۷). مقدمه‌ای بر حفاظت و مدیریت تالاب‌ها. انتشارات معارف. ۳۰۱.
۶. مجنونیان، هنریک، میرابزاده، پرستو، دانش، محمد. (۱۳۹۳). راهنمای ارزیابی پیامدهای توسعه بر محیط‌زیست، دستورالعمل‌های ارزیابی طرح‌های توسعه بخشی، انرژی و صنعت (کتاب مرجع بانک جهانی). انتشارات جهاد دانشگاهی مشهد. ۴۵۰.
۷. محمدی، سعدی، منوچهری، سوران، طلعتی، مرضیه. (۱۳۹۶). نقش انجمن‌های مردم نهاد در توسعه ظرفیتی جامعه محلی در راستای حفاظت محیط‌زیست روستایی (مطالعه موردی: انجمن زیست محیط سبز چیا). فصلنامه علمی آموزش محیط‌زیست و توسعه پایدار، ۱۶(۱)، ۸۳-۹۹.
۸. مدی، حسین، خانی‌موتی، عاطفه. (۱۳۹۸). بررسی نقش آموزش در بالا بردن سواد اکولوژیکی جامعه‌ی روستایی (نمونه‌ی موردی روستای آفتابدر منطقه الموت قزوین). فصلنامه علوم و تکنولوژی محیط‌زیست، ۲۱(۱۲)، ۲۴۹-۲۶۲.
۹. کیس، الکساندر، لانگ، وینفراید، اچ. سند، پیترا. (۱۳۹۷). حقوق محیط‌زیست؛ ج ۱. انتشارات دانشگاه تهران. مترجم: حبیبی، محمدحسن. ۲۶۱.
۱۰. کیس، الکساندر، اچ. سند، پیترا، لانگ، وینفراید. (۱۳۹۲). حقوق محیط‌زیست؛ ج ۳. انتشارات دانشگاه تهران. مترجم: حبیبی، محمدحسن. ۴۶۱.
۱۱. کریشنارائو، پی نینتی. (۱۳۹۴). توسعه پایدار؛ اقتصاد و سازوکارها. انتشارات دانشگاه تهران. مترجم: یاوری، احمدرضا. ۵۷۵.
۱۲. فیشر، آنتوان. (۱۳۹۶). گردشگری پایدار: از گردشگری انبوه تا بوم‌گردی. انتشارات جهاد دانشگاهی مشهد. مترجمان: سیفی، سیامک، نیکجو، عادل، توانگر، معصومه. ۱۱۸.
13. George, B. P., Henthorne, T. L., & Williams, A. J. (2016). Attraction diversity index: the concept, measure, and its relation with tourism destination competitiveness. *Revista Turismo: estudos e práticas*, 5(2).
14. Jedrzejczak, M. F. (2004). The modern tourist's perception of the beach: Is the sandy beach a place of conflict between tourism and biodiversity. *Coastline Reports*, 2, 109-119.
15. Martínez, E. E. V., Moreda, L. J. L., & Cervantes, R. S. M. (2014). La dimensión ambiental en las preferencias de consumo del turista. Caso Cancún. *Revista de Administração da Unimep*, 12(2), 42-58.
16. Onofri, L., & Nunes, P. A. (2013). Beach 'lovers' and 'greens': A worldwide empirical analysis of coastal tourism. *Ecological Economics*, 88, 49-56.
17. Williams, A.T. (2009). 4 Definitions and Typologies. *Disappearing destinations: Climate change and future challenges for coastal tourism*, 47.